

Kamu Menfaati ve Özel Menfaat Dengesi Açısından Kâr Konseptinin İslâm'ın İhsan İlkesi Açısından Tahlili

Analysis of the Concept of Profit within the Framework of Public and Private Interest Balance in Terms of the Ihsan (Perfect Goodness) Principle of Islam

✉ Fuat SEKMEN^a
✉ Mehmet ERDEM^b

^aSakarya Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi,
İktisat Bölümü,
Sakarya, Türkiye
^bFırat Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi,
Temel İslam Bilimler Bölümü,
Elazığ, Türkiye

Received: 05.08.2021

Received in revised form: 03.11.2021

Accepted: 04.11.2021

Available online: 15.03.2022

Correspondence:

Fuat SEKMEN
Sakarya Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi,
İktisat Bölümü,
Sakarya, Türkiye
sekmen@sakarya.edu.tr

ÖZ Günümüz dünyasında gerek küresel düzeyde gerekse yerel seviyede faaliyet gösteren firmaların kâr maksimizasyonunu neredeyse tek amaç edindikleri, buna karşılık toplumsal fayda ve değer üretmek gibi idealist perspektiflerden uzak oldukları bir vakiadır. Bu yaygın anlayış, mal ve hizmeti üretiminde nüfusun çoğunluğunu teşkil eden ihtiyaç sahibi kişilerin zorunlu ihtiyaçlarının karşılanmasından çok, yüksek gelirli insanların tatmin edilmesi mümkün olmayan beklentilerinin önçelemesine sebep olmuştur. Bu çalışmada söz konusu anlayışın tezahürleri İslami açıdan tahlil edilecektir. Bu çalışmada iş ahlakı ve kâr kavramı, İslami öğretisi esas alınarak analiz edilecektir. Hiç şüphe yok ki, insan yaşamının her alanında yer alan İslam'ın bu konuyla ilgili birtakım usul ve esasları vardır. Bu kabul ile İslam ahlak ekonomisinin varlığına işaret ediyoruz. İslam ahlakı İslam ekonomisinin temeli olarak bahsedildiğinde, İslam etiği ile din ve iktisat arasında doğrudan bir bağ kurulur. Bu çalışmada liberal klasik iktisadın en temel paradigmalardan biri olan kâr maksimizasyonu kavramı İslami bir bakış açısıyla analiz edilmiştir. Konu, İslam literatüründe Cibril hadisi olarak bilinen bir hadiste geçen ihsan kavramı çerçevesinden ve İslam hukukunun temel ilkelerinden genelin menfaati ile özelin zararını karşılaştığında genelin menfaatinin tercih edileceği ilkesinden hareketle ele alınarak tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam; kamu menfaati; ihsan; etik; kâr

ABSTRACT In the present world, it is a fact that almost all companies operating both at the global and local level aim almost exclusively for profit maximization, while they are far from idealistic perspectives such as generating social benefits and value. This widespread understanding has led to the priority of the unsatisfactory expectations of high-income people rather than meeting the essential needs of the consumers, who constitute the majority of the population in the production of goods and services. In this study, the manifestations of this understanding will be analyzed from an Islamic point of view. In this study, the concept of business ethics and profit will be analyzed based on Islamic teaching. There's no doubt that Islam, which is involved in all areas of human life, has a number of procedures and principles related to this issue. With this acceptance, we point to the existence of Islamic moral economy. When Islamic morality is mentioned as the basis of Islamic economics, a direct connection is established between Islamic ethics and religion and economics. In this study, the concept of profit maximization, one of the most basic paradigms of liberal classical economics, has been analyzed from an Islamic perspective. The issue was discussed based on the concept of perfect goodness (Ihsan), which is passed on to a hadith known as the hadith Jibril in Islamic literature, and the principle that the general interest would be preferred when the general interest and the private harm are encountered.

Keywords: Islam; public interest; ihsan; ethic; profit

EXTENDED ABSTRACT

In this study, the concept of business ethics and profit will be analyzed based on Islamic teaching. There's no doubt that Islam, which is involved in all areas of human life, has a number of procedures and principles related to this issue. With this acceptance, we point to the existence of Islamic moral economy. When Islamic morality is mentioned as the basis of Islamic economics, a direct connection is established between Islamic ethics and religion and economics. Cattelan (2015) emphasizes that this relationship is handled within the framework of tawhid. With this logic, it is expected that an individual will not be separated from justice in any economic activities he engages in. Here he is the person who trades in the market, which should be Islamic and should act within the framework of tawhid. In this case, in all kinds of economic activities; for example, justice is expected to be done in the trade of goods and services, and therefore in its relationship with money and people. The search for justice in all economic activities is the definition of Islamic economics, which, as Khan (1984) stated, is an alternative approach to today's dominant economic system. According to Islamic economics, the well-being of humanity will increase with the arrangement of existing resources on the basis of participation and solidarity, depending on the realization of justice in all kinds of economic activities. When Islamic ethics are taken into account, it is seen that no business action is independent of the social environment. This also explains the precondition for having religious-based ethics for market participants in the early Islamic state. The second caliph of the Islamic state, Hz. Omar (r.a.), instructed his governors to "prevent people who do not know the Islamic provisions of his trade from trading in our markets." From this statement, it is understood that if a person wishes to engage in commerce, he should learn how to stay away from illegal ways of earning, such as usury and fraud.

The concept of profit maximization, one of the most basic paradigms of liberal classical economics, has been analyzed from an Islamic perspective. The issue was discussed based on the concept of perfect goodness (Ihsan), which is passed on to a hadith known as the hadith Jibril in Islamic literature, and the principle that the general interest would be preferred when the general interest and the private harm are encountered, and the following conclusions have been reached:

1. In Islamic thought, halal profits are encouraged within the framework of certain records and conditions that must be observed as a requirement of faith, and profit levels that did not lead to unfair acquisitions are deemed legitimate. According to Islam, profits made as a result of legitimate activities are a desired result as they accelerate economic growth and increase the well-being of society.
2. In Islamic teaching, it should be noted that profit maximization is not the only goal, and that social benefit should be taken into account or even prioritized.
3. In a market dominated by Islamic perspective, it has been noted that in addition to unfair gains and exploitation in all its forms, there will never be room for speculative and manipulative savings that disrupt the functioning of the market in accordance with the criteria of rights, fairness and dignity.
4. In markets where the moral and legal principles of Islam are not taken into account, it has been concluded that profit maximization is the main goal and that all ethical violations are considered normal and can be met from time to time in order to achieve this goal.

Günümüzün hakim iktisadi sistemi olan ve temelini özel mülkiyet ve serbest piyasa ekonomisinin teşkil ettiği kapitalizmde, iktisadi faaliyetin en temel amacı en yüksek kâr elde etmektir. Bu sistemde, hem üreticinin hem de malın tüketicisiye ulaştırılmasında yer alan ve tedarik zincirini teşkil eden her bir halkanın temel amacı kâr maksimizasyonu iken hemen her toplumun kahir ekseriyetini teşkil eden tüketicinin gayesi ise, kısıtlı bütçesiyle satın aldığı mal ve hizmetlerden en yüksek faydayı elde etmeye çalışması, yani fayda maksimizasyonudur. Klasik liberal ekonomi nazariyesinde gerek üreticinin gerekse tüketicinin bu şekilde davranması *rasyonellik* olarak ifade edilir.

Kapitalizmin içinden çıkmış olduğu Klasik İktisat Kuramı içerisinde özgürlük ve bireyciliğin önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. İktisatçıların "manevi baba" olarak kabul ettikleri Klasik İktisat Okulunun kurucusu olan Adam Smith'e (ö.1790) göre, Klasik İktisat Okulunun en temel postülası bireylerin bencil ve son derece çıkarıcı olmasıdır. Bu yaklaşıma göre, toplumu özgür ve rasyonel fertlerin toplamı oluşturduğu için bireyin yararına olan faaliyetler aynı zamanda toplumun da yararındadır. Klasik yaklaşıma göre, piyasalarda tam rekabet koşulları geçerlidir; fiyatlar (ücretler dahil) tam esnek olduğundan kıt kaynakların tam kullanımı söz konusudur.

Piyasa ekonomisinin özünün Klasik İktisat Okulunun paradigmalardan oluştuğunu söyleyebiliriz. Bu ekonomi; 1) akit serbestisi, 2) özel mülkiyet ve 3) teşebbüs hürriyeti olmak üzere üç temel ilkeye

dayanır. Kapitalizme, bu üç temel ilkenin önemli olmasına binaen serbest teşebbüs ekonomisi de denilir. Üretim faktörlerinden biri olan emek, bir sözleşmeye istinaden ücret karşılığı belli bir işi üstlenir. Emek faktörünün istihdam edilmesi mukabilinde alacağı ücret önceden belirlendiği için üretime yapmış olduğu katkıdan bağımsızdır. Adam Smith'e göre kâr, üretim değerinden üretim faktörlerine yapılan ödemeleri (ücreti) ve hammadde için yapılan ödemeler çıkarıldıktan sonra kalan kısımır.

Son zamanlarda, kâr maksimizasyonu üzerine yapılan tartışmalar iş etiği konusuyla ilişkilendirilmektedir.¹ Primeaux ve Stieber'e göre,² kâr ve etik durum arasında özünde önemli bir ilişki vardır. Bu ilişki; toplumda faaliyet gösteren şirketlerin rollerine, firmanın amacına, kârın doğasına ve dolayısıyla toplumun refah ve mutluluğu ile ilgili kavramlara dikkat çekmektedir. Kâr maksimizasyonu üzerine yapılan çalışmaların ekseriyeti ister seküler, ister dini temelli olsun batıda, özellikle ABD'de gerçekleşmiştir. Bu çalışmaların bazıları kâr maksimizasyonu konusunu İncil öğretisi çerçevesinde analiz eder.³ Öte yandan küreselleşme, dünya ekonomisinde gelişmekte olan ülkelerin giderek artan rolü, etnik ve dinî grupların ekonomi ve endüstriyel gelişmeye yönelik çoğalan katkıları diğer dinlerin ve uygarlıkların kâr maksimizasyonu ve iş ahlakına yönelik araştırma ihtiyacını da artırmıştır.

Bu çalışmada, iş ahlakı ve kâr konsepti İslâmî öğreti temel alınarak analiz edilecektir. Şüphe yok ki; insan hayatının her alanına müdahil olan İslâm'ın, bu konu ile ilgili de birtakım usul ve kaideleri vardır. Bu şekilde bir kabulde İslâmî ekonomide ahlakın varlığına işaret etmiş oluyoruz. İslâm'ın ahlak telakkisinin İslâm iktisadının temelini teşkil ettiğini söylediğimizde din, ahlak ve iktisat arasında doğrudan bir ilişki kurulmuş demektir. Cattelan,⁴ bu ilişkinin *tevhidî* çerçevede içinde ele alındığını vurgular. Bu mantıkla, Müslüman bireyden giriştiği her türlü iktisadi faaliyette adaletten ayrılmaması beklenir. Burada İslâmî olması gereken, *tevhid* çerçevesinde hareket etmesi gereken piyasada faaliyet gösteren insandır. Şu halde, her türlü iktisadi faaliyette; örneğin mal ve hizmet alım-satımında, dolayısıyla para ve insan ile ilişkisinde adaletin gerçekleşmesi beklenir. Tüm iktisadi faaliyetlerde adaletin gerçekleşmesinin aranması, Khan'ın⁵ belirttiği gibi, günümüz hâkim iktisadi sistemine alternatif bir yaklaşım olan İslâm iktisadı tanımıdır. İslâm iktisadına göre, her türlü iktisadi faaliyette adaletin gerçekleşmesine bağlı olarak, mevcut kaynakların katılım ve dayanışma esasında düzenlenmesiyle insanlığın refahı artacaktır.

İSLÂMÎ PERSPEKTİFTEN İŞ AHLAKI

İslâm'ın iktisadi hayata ilişkin düzenlemelerinin bazıları genel bir karakteristiğe sahipken bazıları ise, piyasada gerçekleşen günlük faaliyetlere ilişkin özel kaideleri içerir. Şüphe yok ki; İslâm'ı hak bir din olarak kabul eden toplumlarda, konu ile ilgili İslâmî kuralların piyasa ve katılımcıları üzerinde şu veya bu şekilde bir tesiri olur. İslâmî ilkelerin dikkate alındığı bir piyasada, *"Ne pahasına olursa olsun kâr etmeliyim"* düşüncesinin yerini, *"Yaptığım muamele kabul ettiğim dinin prensiplerine uygun olmalıdır"* hassasiyeti yer alır. Kur'ân-ı Kerim'de *"Birbirinizin mallarını aranızda bâtıl yollarla yemeyiniz"*⁶ âyetindeki emirden insanların, ticari muamelelerinde diğer ihlallerin yanında fiyatların olması

¹ Tisha L. N. Emerson - Joseph A. Mckinney, "Importance of Religious Beliefs to Ethical Attitudes in Business", *Journal of Religion and Business Ethics*, 2010, Volume: 1, Issue: 2, s. 1; Thomas W. O'Brien, "The Challenge of Solidarity in a Competitive Business Environment", *Journal of Religion and Business Ethics*, 2011, Volume: 2, s. 15.

² Patrick Primeaux, - John Stieber, "Profit Maximization: The Ethical Mandate of Business", *Journal of Business Ethics*, 1994, Volume: 13, Issue: 4, s. 1.

³ Gary L. Karns, "A Theological Reflection on Exchange and Marketing: An Extension of the Proposition that the Purpose of Business is to Serve", *Christian Scholar's Review*, 2008, Volume: 38, Issue: 1, s. 97; Emerson - Mckinney, *a.g.m.*, s. 2; O'Brien, *a.g.m.*, s. 11.

⁴ Valentino Cattelan, Piyasa İktisat Teorisinde Adalet, Kimlik ve Çoğulculuk, (çev. Hilal Kına), *İslam İktisadı ve Piyasa*, (ed. Yusuf Enes Sezgin - Firdevs Bulut), İGİAD Yay., İstanbul, 2015, s. 31.

⁵ Muhammad Akram Khan, "Islamic Economics, Nature and Need", *Journal of Research in Islamic Economics*, 1984, Volume: 1, Issue: 2, s. 51.

⁶ Bakara, 2/188.

gerekenden farklı bir şekilde tespit edeceklerine de, yani adaletten sapabileceklerine işaret edilmiştir. Bu ve benzeri âyet-i kerimeler, İslâm'ın diğer tüm beşeri muamelelerde olduğu gibi iktisadi faaliyetlerde de *etik davranışa* önem verdiğini ve konumuz açısından etik önceliklerin kâr odaklı ekonomik davranışlardan önce geldiğini göstermektedir. Dolayısıyla, İslâm'da genel anlamda herhangi bir işin, özel anlamda ise iktisadi bir aktivitenin değerlendirilmesinde, onun kişisel menfaatleri temin edici olmasından çok toplumun genel refahına olan katkısının esas alınacağı söylenebilir. Ölçü ve değerlendirme toplumun genel refahını artırıp artırmama olunca, iş etiği⁷ sadece girilen eylemlerin sınırını belirleme noktasında değil, aynı zamanda belli ekonomik faaliyetlerin *meşru* olup olmadığını tespit noktasında da tayin edici bir role sahiptir. Bu nedenle, iş etiği faizden tekele ve fiyatlandırmadan kâr marjına kadar geniş bir yelpazedeki konular da dahil olmak üzere piyasada geniş bir etki alanını kapsar. Bu konuyla ilgili olarak Çolak,⁸ İslâm'da üretimin ve dolayısıyla ticaretin hedefinin insanlığın yararına olan şeylerin artırılması olduğunu ifade etmekte ve “Allah, size kendisine ihtiyaç duyduğunuz şeyler doğrultusunda yeryüzünü imar etmeniz gerektiğini emretti” emrini örnek göstermektedir.

İslam ahlaki dikkate alındığında yapılan işin toplumsal ortamdaki bağımsız olmadığı görülür. Bu durum, İslâm devletinin ilk zamanlarında piyasa katılımcıları için din temelli etik bilgisine sahip olma ön koşulunun gerekçesini de açıklar. İslâm devletinin ikinci halifesi olan Hz. Ömer (r.a.), valilerine “Yapacağı ticaretin İslâmî hükümlerini bilmeyen kişilerin bizim pazarlarımızda ticaret yapmalarını engelleyin” şeklinde talimat vermiştir.⁹ Bu ifadeden, ticaret yapmak isteyen kişinin faiz ve tefecilik gibi meşru olmayan kazanç yollarından uzak durmasının gerektiği anlaşılmaktadır. Hz. Ömer'in piyasa katılımcılarına yönelik bu vurgusu, haksız kazancın önüne geçerek bireysellik yerine toplumsal refahı öne çıkarma amacı taşımaktadır. Piyasa katılımcılarının *dini hassasiyetlerinin* olmasına bağlı olarak homojen malların alım ve satımında fiyat farklılıklarının da olmayacağını söyleyebiliriz. Zira İslâmî ilkeleri merkeze alan bir tacir için; açıklık (gizlememe), kendi çıkarı için toplumsal refahı tehlikeye atıcı fiillerden uzak durmak ve sorumlu olduğunu unutmamak vb. İslami ahlak kuralları son derece önemlidir.

İktisadi faaliyette açıklığın gerekliliği veya satıcı tarafından malın kusurunu saklamanın yanlışlığını göstermesi açısından bir örnek olarak şu rivayet dikkat çekicidir:

Bir gün Allah Resûlü (s.a.s.) pazarda bir buğday sergisine uğradı. Elini buğday yığınının içine daldırınca parmakları ıslandı. Bunun üzerine satıcıya, “Bu ıslaklık nedir?” diye sordu. Adam, ‘Ey Allah'ın Resûlü! Yağmur ıslattı’ dedi. Kutlu Nebî; “İnsanların görüp aldanmaması için o ıslak kısmı ekinin üste koysaydın ya!” karşılığını verdi. Ardından da, “Bizi aldatan, bizden değildir” buyurdu.¹⁰

Hız. Ömer'in piyasa katılımcıları için ifade ettiği hassasiyet içinde *ihsan*, yani ibadetlerinde Allah Teâlâ'yı görüyormuş gibi davranma kuralı da anlaşılmalıdır. Nitekim Medine'de kurulan ilk pazar yerinin kabristan bölgesinde seçilmiş olduğunu gösteren rivayet, yapılan ticari muamelelerde ahiret hesabını hatırlatıcı bir tedbir olarak değerlendirilebilir.¹¹ Pazar yerinin kabristana yakın bir yer seçilmesiyle ticarete öne çıkan kişisel menfaatlerin maksimize edilmesinin önüne geçilmesinin planlandığı anlaşılmaktadır. Zira Hz. Peygamberin (s.a.s.) ölümü hatırlamayla ilgili olarak şöyle

⁷ Çalışmada iş etiği ve iş ahlaki aynı anlamda kullanılmıştır.

⁸ Abdullah Çolak, “İslâm'ın İktisâdî Prensipleri”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2003, c. 3, sayı:1, s. 35.

⁹ Cengiz Kallek, “Ticaret”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2012, c. 41, s. 134.

¹⁰ Müslim, İmân, 164; Ebû Dâvud, Büyü', 50; Tirmizî, Büyü', 72.

¹¹ Mustafa Özel, *İktisat ve Din*, İz Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 9.

buyurmuştur: “Ölümü ve öldükten sonra ceset ve kemiklerin çürümesini hatırlayın! Âhîret hayatını isteyen, dünya hayatının süsünü terk eder.”¹² Ayrıca Hz. Peygamber, ‘ما أكل أحد قط خيرا من أن يأكل من عمل يده’ / Hiçbir kimse kendi elinin emeğinden daha hayırlı bir gıda/lokma yememiştir¹³ buyurmak suretiyle çalışmanın önemini vurgulamış; her Müslüman için günlük nasibini (kazancını) aramasının bir görev olduğunu bildirmiştir. Kur’ân-ı Kerim’de bütün peygamberlerin nübüvvet vazifeleri yanında rızıklarını temin ettikleri bir meslekle iştilig ettikleri bildirilmiştir. Örneğin, Hz. Davud’un (a.s.) demirci olması, Hz. Musa’nın (a.s.) çobanlık yapması ve Hz. Muhammed’in (s.a.s.) çobanlık ve ticaret yapması çalışmanın ve helal kazancın önemini göstermektedir. Nitekim “Allah’ın sana verdiğiinden âhîret yurdunu kazanmaya bak ve dünyadan nasibini unutma! Allah’ın sana ihsan ettiği gibi, sen de ihsanlarda bulun. Yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışma! Şüphesiz ki Allah, bozguncuları sevmez”¹⁴ buyrulmuş insan için bazı temel görevler sıralanmaktadır. Bunlar; âhîret yurdunu (cenneti) kazanmak için gerekli ibadetleri yerine getirmek, helal kazanç için çalışmak, infak etmek ve kötülükle mücadeledir.

İSLÂM’DA KAZANCIN GAYESİ

İslâm’da helal kazanç teşvik edilirken kazanılan gelirin belli bir oranını zekât verilebilecek sosyal sınıflara aktarılmasını (sadece yoksullar değil) dinin şartlarından biri olarak görülmektedir.¹⁵ Nitekim Kur’an’da mal biriktirip infak etmeyenler ve Allah yolunda harcamayanların ilgili davranışları hoş görülmemiştir.¹⁶

İslâmî öğretilerde, kâinat insanın emrine (iyiliğine) verildiği gibi, insanın kendi değeri de diğer insanlarla olan münasebetler ve faydalı olup olmamasına göre belirlenir. Hz. Peygamber (s.a.s.) de Abdullah b. Ömer tarikiyle rivayet edilen bir hadiste şöyle buyurmuştur: “أحب الناس إلى الله أنفعهم للناس” / İnsanların Allah’a en sevimli olanı başkalarına en çok faydalı olanıdır.¹⁷ Mevzu ile ilgili birtakım detayları da ifade eden ve Ebu Musa el-Eş’arî tarafından rivayet edilen diğer bir hadis şöyledir: Hz. Peygamber (s.a.s.) bir defasında sahabeye hitaben “على كل مسلم صدقة” / Her Müslüman üzerine, başkalarına tasaddukta bulunmak vaciptir.” demiştir. Sahabilerin “Bulamayan kişi ne verecek?” diye sormaları üzerine Hz. Peygamber “يعمل بيده فينفع نفسه و يتصدق” / Kişi eliyle iş yapar hem kendisine fayda sağlar hem de tasadduk eder” diye cevap vermiş; sahabiler, “Onu da yapamazsa?” diye sormuşlar bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) “يعين ذا الحاجة الملهوف” / Sıkıntıya düşmüş ihtiyaç sahibine yardım eder” diye cevap vermiştir. Onlar, “Onu da bulamazsa?” diye sormuşlar Hz. Peygamber (s.a.s.) “فليعمل بالمعروف و ليمسك عن الشر فإنها له صدقة” / O halde iyilik yapsın kötülükten kaçsın, işte bu da onun için bir sadakadır” buyurmuştur.¹⁸

Bu açıklamalar İslâmî öğretilerde etik ve iş ahlakına dair ipuçlarını sunmaktadır. Buna göre, bir iktisadi faaliyetin doğru (haklı) veya yanlış (haksız) olduğuna karar vermek için girilen faaliyetin diğer insanlara ve dolayısıyla topluma olan faydası dikkate alınmalıdır. İktisadi faaliyetlerinde *ihsan* kriteri edinen bir kişi yapmış olduğu işte kârını toplumsal menfaatlere zarar verecek şekilde artırmaktan

¹² Tirmizî, Kıyâme, 24; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/387.

¹³ Buharî, Büyü, 15.

¹⁴ Kasas, 28/77.

¹⁵ Tevbe, 9/60.

¹⁶ Tevbe, 9/34-35.

¹⁷ Taberanî, *el-Mu’cemü l-Evsat*, Hadis No: 6026.

¹⁸ Buharî, Zekât, 30; Edeb, 33; Müslim, Zekât, 55.

kaçınır. Piyasaya katılmak için Hz. Ömer'in ifade ettiği “*Bizim pazarımızda dinî bilgisi olan kişi ticaret yapabilir*” kuralı piyasa katılımcılarının illa Müslüman olmasının gerekmediğini, ancak İslami öğretinin çerçevesinde hareket etmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu zaviyeden bakıldığında, piyasa katılımcılarının etnik kimliğinin, geçmişinin, nereli olduğunun ve hangi dili konuştuğunun bir önemi kalmamakta; önemli olanın helal/meşru dairede toplumsal fayda üretmek olduğu görülür. Bunun için de *aldatmama* ve buna uygun olarak da *şeffaflık* gereklidir.

Şeffaflığın olduğu ve aldanma ihtimalinin bulunmadığı piyasalarda alıcının kaliteyi anlayamama sorunu yoktur. Şeffaflığın olmadığı piyasalarda önce belirsizlikler ortaya çıkar, belirsizliğin olduğu yerde ise, alıcının kaliteyi anlamamasına bağlı olarak dürüst olmama durumu baş gösterir. Dürüst olmamanın iktisadi maliyeti Akerlof tarafından otomobil piyasası örneği ile açıklanmıştır.¹⁹ Akerlof'a göre, tüketici kaliteyi tam olarak anlayamadığı ve buna bağlı olarak değeri tam olarak tayin edemediği için kaliteli mallara da düşük fiyat teklif eder. Öte yandan kalitesiz malları da aynı fiyattan satma isteğinde olanlar, bu piyasada güvenin kaybolmasına yol açar ve tüketici gözünde tüm ikinci el araçların sıkıntılı olduğu kanaatine sebep olduklarından dolayı ortalama fiyatlar düşüktür. Sonuçta, dürüst olmayan alışverişler, dürüst alışverişleri piyasanın dışına iter ve ticarete daralmaya yol açar. Bu sebeple dürüst olmamanın maliyeti, sadece satın alanın aldatıldığı miktar ile sınırlı kalmaz, yasal ticaretin ortadan kalkmasına da yol açar ve maliyetin topluma yayılmasına sebep olur.

İslâm dini esas alındığında, iş etiğini (ahlakını) etkileyen faktörlerin başında gelen unsurlara değinmekte fayda vardır.

BAŞTA GELEN (FARZ OLAN) FAKTÖRLER

İslami etik söz konusu olduğunda yapılan iktisadi faaliyetlerde İslâm'da uyulması *gerekli ve zorunlu olan* ve *farz* olarak ifade edilen hükümler vardır. İslam hukukçuları iki tip farzdan söz ederler.

Birincisi, Allah Teâlâ'nın her Müslümandan yapmasını istediği ibadetler olan *farz-ı ayn* olarak ifade edilen ibadetlerdir. Örneğin; kelime-i şehadet getirmek, namaz kılmak, zekât vermek, oruç tutmak ve hacca gitmek gibi ibadetler her Müslümanın yapması zorunlu olan ibadetleridir. Bunlardan zekât ve hacca gitmek gerekli şartlar oluştuğunda Müslüman olan her birey için zorunluluk arz eder. Müslüman olduğunu söyleyen hiç kimse dinde *farz-ı ayn* olarak ifade edilen sorumluluktan kaçamaz. İslâm'da başta alışverişler olmak üzere tüm muamelelerde dürüst olmak da önemli bir farz-ı ayındır. Dolayısıyla Allah'a ve ahiret muhasebesine inanan kişiden, herhangi bir iktisadi faaliyette (örneğin ticarete) kendisinden beklenen etik davranışlara hassasiyetle riayet etmesi beklenir.

İkincisi, ifası noktasında bir bütün olarak toplumun mükellef olduğu farzlardır ki Müslümanlardan bir kısmı tarafından yerine getirilince diğerleri sorumluluktan kurtulur. Bu nevi mükellefiyetlere *farz-ı kifâye* denmektedir. Örneğin cenazeyi yıkamak, kefenlemek ve cenaze namazını kılarak insanlık şerefine uygun şekilde mezara defnetmek; toplum içerisinde hayatın normal şekilde devamını sağlamak için gerekli mesleki ve ticari faaliyetler birer farz-ı kifâye'dir. İktisadi faaliyet çerçevesinde düşündüğümüzde ise, bir toplumda tüm bireylerin ticaret yapması gerekmez, yeterli sayıda ticaret yapan insanların bulunması kâfidir.

¹⁹ George A. Akerlof, “The Market for Lemons: Quality, Uncertainty and Market Mechanism”, *Quarterly Journal of Economics*, 1970, Volume: 84, Issue: 3, s. 489.

Bu ilahi hükümlerin farkında olan Müslüman bir tacirin yalan söylememesi, istifçilik yapmaması, ayıplı mal satmaması ve aldatmaması gerekir. Benzer şekilde Müslüman bir işçinin de işinde kaytarmaması, işini savsaklamaması, geciktirmemesi, çalmaması ve akde uygun davranması gerekir. Görüldüğü üzere, farz kapsamında ifade edilen, dolayısıyla dinin bir parçası olan hükümlerin ihlali *dinen* etik olmayan davranışlar olarak değerlendirilir. Öte yandan, bir davranışın farz-ı kifaye veya farz-ı ayn içerisinde olup olmadığını gözetmeksizin, nihai kriter olarak topluma faydalı olup olmadığı hususu önemlidir.

İster farz-ı ayn isterse farz-ı kifaye olsun, bu kategoride ifade edilen eylemleri gerçekleştirmek veya yükümlülükleri yerine getirmek toplumda normalliği sağlama ve istikrarı devam ettirebilmek için son derece önemlidir. Örneğin, farz kapsamında ifade edilen ilkelere (kurallara) bağlı kalınarak bireyler hem görev ve sorumluluklarının hem de haklarının sınırını bilir. Bu görevler *ihsan*, yani Allah (c.c.)'i görüyormuş gibi davranarak yerine getirildiğinde bir bütün olarak toplumun refahının artması çok yüksek ihtimaldir. Farz olarak bilinen görevler ve kurallar bütünü *ihsan* düzeyinde özümseyen bir tacirin birinci önceliği topluma zarar verecek eylemlerden uzak durmak olur. Böylece kâr maksimizasyonu gibi iktisadi amaç ve faaliyetlerin bir etik (ahlaki) yönünün de olduğu anlaşılmaktadır. Buradan, piyasa katılımcılarının *farz* ve *ihsan* kavramları çerçevesinde belirlenen etik rehberlik olarak da ifade edebileceğimiz yasalar bütününe uymak zorunda olduklarını anlamaktayız.

Mal edinme ve servet biriktirme konusunda Kur'an, ticaretin meşru bir faaliyet olduğunu ifade etmiştir (Kasas, 28/77). Tekâsür sûresinde ise Allah (c.c.), servet düşkünlüğüne ve bunun olumsuz sonuçlarına işaret etmiştir. Çoğaltma yarışına girildiğinde *farz* ve *ihsan* rehberliğindeki etik kaidelerden uzaklaşma ihtimalinin oldukça yüksek olduğu açıktır. Günümüzün hâkim sisteminde üreticilerin temel amacı kâr maksimizasyonu olduğundan, serveti sınırsızca çoğaltmak için insanlığın mânevî ve ahlâkî değerlerinin ikinci plana itildiğini görmekteyiz. Örneğin, çoğu bilim insanının akciğer kanserinin temel nedeni olarak aşırı sigara ve diğer tütün ürünlerinin kullanımı olduğunu belirtmelerine rağmen, sigara kullanma yaşı giderek düşmekte ve buna bağlı olarak sigara şirketlerinin kârları da artmaya devam etmektedir. Halbuki *farz* ve *ihsan* merkezli bir ticarete meşruiyeti belirleyen temel kriter topluma faydalı olmaktır.²⁰

Şu halde, temel amacın mal ve servet biriktirme olmasının uygunluğu yanında, topluma zarar verecek bir malın ticareti sayesinde elde edilen kazancın meşruluğu da *farz* ve *ihsan* rehberliğinde sorgulanmalıdır. Örneğin; Kur'an'a göre faiz, kumar, fuhuş ve hırsızlık gibi faaliyetler birer suç olarak kabul edilmekte²¹ ve bu faaliyetlerden elde edilen kazançlar *haram kazanç* olarak telakki edilmektedir. Kur'an'da yapılmaması istenen bir faaliyetten elde edilen gelir, mevcut sistemde yasal olsa da, helal olmadığından iktisadi suçlar kategorisinde değerlendirilmektedir.

Temel faktör olarak *ihsan* öne çıkması, *farz* dairesinde yapılan, dolayısıyla meşru olan iktisadi faaliyetlerden elde edilen sonuçların toplum için iyi ve faydalı işler olduğu anlamına gelir. Zira burada *ihsan* kavramının adaletten daha geniş bir anlam içerdiğini kabul etmekteyiz. Adalet, başkaları üzerinde bulunan haklarını almak ve kendisinin üzerinde bulunan başkalarına ait hakları da vermek iken; *ihsan* gerektiğinde başkaları için kendi hakkından fedakârlık yapmak ve dolayısıyla kendi çıkarından ziyade toplumun menfaatini öne çıkarmak gibi fedakârlıkları ifade etmektedir. İktisadi manada fedakârlığı

²⁰ Toplumsal fayda kriteri, dini ve dünyevi hayatta buhranlara yol açtığı için Kur'an'da iktisadi suçlar arasında yer alan faaliyetler sonucu üretilen mallar ve bunların tüketilmesinden elde edilen faydadan (hazdan) tamamıyla farklıdır.

²¹ Bakara, 2/275; Mâide, 5/90-91; Nisâ, 4-15-16; İsrâ, 17/32; Mâide, 5/38.

tavsiye eden bir ayette şöyle buyrulmaktadır: “Şayet borçlu, (vadesi gelmiş olan borcunu ödeme noktasında) zor durumda ise ona sıkıntıdan kurtuluncaya kadar mühlet verin. Tamamen bağışlamanız, bilerseniz, sizin için daha hayırlıdır.”²² Bu ayetin tefsiri mahiyetinde Hz. Peygamber de (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: " من أنظر معسرا أو وضع له أظله الله يوم القيامة تحت ظل عرشه يوم لا ظل إلا ظله / / *Borcunu ödemekte zorluk çeken birisine mühlet veren veya borcunun bir kısmını bağışlayan kimseyi Yüce Allah, arşın gölgesinden başka gölgenin olmadığı günde, arşın gölgesinde gölgelendirecektir.*"²³

Şu halde, Müslümanların ihsan ilkesine göre hareket etmeleri bağlayıcıdır. Bu bağlanma neticesinde cehennem ateşinden korunma ve cennet gibi ödüller olduğu için Müslümanların cömert davranması, yani *ihsan* merkezli hareket etmesi beklenir. Cabir b. Abdullah tarikiyle rivayet edilen diğer bir hadis-i şerifte şöyle buyrulur: “رحم الله عبدا سمحا إذا باع، سمحا إذا اشترى، سمحا إذا اقتضى / *Sattığında, satın aldığı ve hak(kını) talep ettiğinde müsamahakâr davranan kula Allah rahmet etsin.*”²⁴ Bu Hadis-i şerifte geçen *müsamahakâr* olmaktan kastedilenin, merhametli olmak ve dolayısıyla *ihsan* ilkesine göre hareket etmek olduğu söylenebilir. Bu dünyadan asıl maksadın Allah’ın (c.c.) rahmetini kazanmak olduğuna göre, her türlü davranışta *ihsan* kaideleri çerçevesinde davranmanın ödülünün oldukça büyük olduğu müjdelenmektedir.

Doğukanlı ve Vural, yapmış oldukları çalışmada İslamiyet’te sosyal yardımlaşmanın ve karşılıksız borç vermenin sevap olması ve her iki tarafın da zarar görmemesi için bir tasarruf mevduat önerisi olarak “Sevaplı Hesap” sistemi önermişlerdir. Sevaplı hesap uygulamasıyla İslâmî esaslara göre hesaplanan enflasyon oranı kadar borç verme işlemlerinde ek meblağın uygulanmasının adaletli olacağını öne sürmüşlerdir.²⁵

İktisadi faaliyetlerin (ticaret ve alış-verişin) *farz* ve *ihsan* kapsamında yapılması halinde, bu faaliyetlerin yapılış amacının, yükümlülüğü hafifletmek ve zararlı faaliyetlerden kaçınmak olduğu sonucuna varmak mümkündür. Bu minvalde *iş etiğinin veya ahlakının farz ve ihsandan oluşan kurallardan türetildiğini* anlamaktayız. Burada vurgulanması gereken bir husus da, yapılan işin değerinin işin sonucundan ziyade niyetlerle değerlendirilmesidir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) “نمال الأعمال بالنيات / *Yapılan işler niyetlere göre değer kazanır*”²⁶ buyurmuştur. Buradan hareketle, iktisadi büyümeye katkı yapmak ve dolayısıyla serveti artırmak niyetiyle yapılan yatırım sonucunda kâr elde edilmese de, kişinin iyi niyetinden dolayı Allah nezdinde sevaba nail olacağı anlaşılmaktadır. Örneğin, eğitim sektörüne yatırım yaparak beşeri sermayenin artırılmasına ve bu sayede toplumun refahına katkı yapan bir kişi ile sigara sektörüne yatırım yapan birinin topluma katkıları arasında fark olacaktır. Eğitim sektörüne yatırım yapan girişimcinin dönem sonunda kâr elde etmese bile *uzun dönemli* düşünüldüğünde topluma katacağı değer daha fazladır.

İSLÂMÎ ÖĞRETİDE KÂR SEVİYESİ

Yukarıda da ifade edildiği üzere İslâm’a göre, ticaretin meşruiyeti için gerekli şartlardan biri de, ticari faaliyetin toplumun zararına olmayacak şekilde icra edilmesidir. Kâr maksimizasyonunun temel gaye olduğu durumların çoğunda ise, adaletsiz iş uygulamaları ve dolayısıyla haksız kazançlar görülür ve

²² Bakara, 2/ 280.

²³ Tirmizî, Büyü, 67.

²⁴ Buharî, Büyü, 16; İbn Mace, Ticarât, 28.

²⁵ Hatice Doğukanlı - Gamze Vural, “Saving Account with Merit: Suggestion of a Social Benefit Oriented Saving Account”, *Journal of Islamic Research*, 2019, c.30, sy.2, s. 226.

²⁶ Buharî, Bed’ül-vahy, 1, İmân, 41, Nikâh, 5; Müslim, İmâret, 155.

sonuçta genel olarak toplumu teşkil eden fertlerin zarara maruz kalması söz konusu olur. İbn Haldun'a göre, ticaret sayesinde malın bir zamandan diğerine ve/veya başka bir mekândan diğerine sevk edilmesiyle toplumsal fayda artırılmaktadır.²⁷ Ne var ki, İbn Haldun kişisel servetin oluşumuna ilişkin analizlerinde, servet edinme yollarının neredeyse tamamını iktisat dışı ve ahlaki yönden de oldukça şaibeli kaynaklara dayandırmaktadır. Ticarete de kurnazlık ve hilekârlık gibi istenmeyen ahlaki durumların yaygın olduğundan hareketle yüksek fiyatların ve aşırı kârların varlığı şaşırtıcı olmamaktadır.²⁸ Kur'an, imaret (devlet yönetimi) ve ticaret (alım-satım) işiyle meşgul olanların birtakım haksız davranışlarda bulunma potansiyeline sahip oldukları için sıklıkla bu kesimlere ahlaki öğütler verir ve onları erdemli olmaya çağırır. Örneğin, "*mallarınızı aranızda haksız nedenler ve batıl yollarla yemeyin*"²⁹ yasağında alım ve satımda *rıza* dışında uygulamaların olabileceğine işaret edilmektedir. İslâm'da bu hususların dikkate alındığını ve Kur'an'da Allah (c.c.)'ın adaleti emrettiği ve yapılan işlerde aşırıya gitmemeyi, yani orta yolda kalınmayı istediğini biliyoruz. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in de "*İfrat ve tefritten uzak durun*" buyurması da bu minvaldedir.³⁰ Bu şekilde İslami direktifler piyasa rekabetine, mülkiyet hakları ve sahipliğine, pazara yönelik devlet müdahalesinin sınırlı olmasına genel olarak bir yaptırım şeklinde gözükse de; toplum menfaati düşünülerek aldatmanın, manipülasyonun veya tekelci yapılaşmanın önüne geçilmeye çalışılması oldukça anlamlıdır. Gerçekten, İslam devletinin ilk yıllarında bilim adamlarının, hukukçuların ve devletin kendisinin piyasanın işleyişine son derece önem verdiğini ve ahlakî olmayan uygulamalardan Kur'an rehberliğinde kaçınıldığı görülmektedir. Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmuştur: "*Zulmetmezsiniz ve zulme maruz kalmazsınız.*"³¹ Bu ayet, her ne kadar, faiz yasağı bağlamında yer almış olsa da, tefsir ve aynı zamanda fıkıh usulünün temel ilkelerinden olan *sebebin özel olması hükmün genel olmasına engel değildir* kuralının gereği olarak, ticari işlemler başta olmak üzere piyasadaki bütün muameleler hakkında uyulması gereken İslami bir ilkeyi hatırlatması bakımından önemlidir.

Ne var ki, günümüzde Müslüman ülkeler de küresel kapitalist sistemle bütünleşmişlerdir. Bu durum onları, adeta ne pahasına olursa olsun daha çok kazanmayı tek amaç olarak gören kapitalizminin kavram ve terminolojileriyle düşünmeye şartlandırmıştır.³² Bir taraftan kâr ederken diğer taraftan değer üretmek ve topluma faydalı olmak gibi ideal hedefler yerine kâr maksimizasyonunu yegâne gaye olarak kabul eden bir anlayışın, sömürüyü yasaklayan ve toplumsal faydayı önemseyen İslami öğretisi ile bağdaşmadığı açıktır.³³

Chapra, Hasan, Metwally³⁴ kâr maksimizasyonu hedefinin tekelci yapılar ve piyasada manipülasyona yol açan stoklamalar nedeniyle gerçekleştiğini ifade etseler de Gültekin ve Aba,³⁵ küçük

²⁷ Refik Yunus el-Misri, *İslam İktisat Metodolojisi*, (çev. Hüseyin Arslan), Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1988, s. 137.

²⁸ İbrahim Erol Kozak, *İnsan-Toplum-İktisat: İbn Haldun'dan Yola Çıkılarak Çok Yönlü Bir Tahlil Denemesi*, Değişim Yayınları, Adapazarı, 1999, s. 272.

²⁹ Nisâ, 4/29.

³⁰ Peygamber (s.a.s), ibadetlerin ifa edilmesinde ölçülü (orta yol) olunmasına dikkat çekmiş ve ibadette ifrat ve tefrite düşenleri, kendi ibadetlerini hatırlatarak itidalli olmaya davet etmiştir (Buhârî, Nikâh, 1).

³¹ Bakara, 2/279.

³² Türkiye'de üniversitelerin iktisat eğitimi veren tüm programlarında okutulan Mikro İktisat ders kitaplarının Batıda okutulan ders kitaplarından farklı olmadığı, örneğin firmanın amacının kâr maksimizasyonu, tüketicinin amacının ise fayda maksimizasyonu olduğu ifade edilir.

³³ Sakarya Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat Bölümü 3. sınıf öğrencilerinin "firmanın amacı nedir?" şeklindeki soruya "kâr maksimizasyonu" olarak verilen cevap % 98'dir. 100 kişiden sadece 2'si "değer üretmek" şeklinde cevaplamıştır. Zira bölüm öğrencilerinin gerek Matematiksel İktisat gerekse Mikro İktisat derslerinde firmanın amacı kâr maksimizasyonudur şeklindeki Batıdan aktarılan bilgiyle soruyu cevaplandırdıkları anlaşılmıştır.

³⁴ Mohammad Umar Chapra, *What is Islamic Economics?* Islamic Development Bank Islamic Research and Training Institute, IDB Prize Winners Lecture Series No. 9, 2001 https://ieoi.ir/files/site1/pages/kitap/english_book/66.pdf; Zubair Hasan, "Maximisation Postulates and Their Efficacy for Islamic Economics", *American Journal of Islamic Social Sciences*, 2002, Volume: 19, Issue: 1, s. 96; M. M. Metwally, "A Behavioral Model of an Islamic Firm", *International Center for Research in Islamic Economics*, Research Series in English No. 5, King Abdulaziz University, https://iei.kau.edu.sa/Files/121/Files/152672_02-Metwally.pdf

ve orta ölçekli işletmelerin de benzer davranışlar sergilediklerini iddia etmiştir. Araştırmaya göre, işletmelerin hedefleri; kârlılığı artırmak, müşteri tatmini, üretimde istikrar sağlamak ve gelişme ve büyümeye katkı sağlamak şeklinde sıralanmıştır. Ne var ki, üretimin amacının daha fazla tüketmek ve olabildiğince en yüksek kârı gerçekleştirmek olduğunu söylersek toplumun kutsal değerlerini göz ardı etmiş ve ekonomiyi *maksimizasyon* kavramına esir etmiş oluruz. Böylece servet biriktirme uğruna iyilik, şefkat, arkadaşlık ve diğer kâmlık gibi manevi değerlerin ortadan kalktığını görürüz. Ayrıca faaliyet amacının ve motivasyonunun kâr maksimizasyonu olduğu bir durumda son derece yüksek bir ahlaki değeri ifade eden *ihsan* ilkesinden ve fedakârlıktan söz edilemez. Öte yandan, *ihsan* rehberliğinde hareket eden iş insanlarından beklenen, fakir ve yoksul tüketicilere sattıklarında fiyatı düşürmek ve üretiminde kullandığı girdilerini satın aldığı mali durumu iyi olmayan tedarikçilerine ise, piyasada kalabilmeleri için daha yüksek fiyat ödemeleridir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in "*Sattığında, satın aldığında, borcunu ödediğinde cömert ve kolaylaştırıcı davranan kimseye Allah rahmetini bol kılsın*"³⁶ buyurduğu rivayet edilmiştir

Alışverişte adaletin ne kadar mühim olduğu 10. yüzyılda bir tüccarın başından geçen bir olayla şöyle anlatılır: Elbise satan bir tekstil dükkânı vardı, burada elbiselerin kalitelerine göre fiyat farklılaştırmasına gidilerek bir kısmı 400 dirhemden, bir kısmı da 200 dirhemden satılırdı. Dükkân sahibinin camiye ibadet için gittiği bir vakit, yeğeni dükkâna bakarken dükkâna gelen bir müşteri 400 dirhemi olduğunu söyleyerek 200 dirhemlik elbiseden aldı. Dükkân çıkışında elbisesine bakarken dükkân sahibi elbiseyi kaç dirheme satın aldığını sordu ve müşteri 400 dirheme aldığını, kendi memleketinde bu elbisenin 500 dirhem olduğunu söyledi. Kendi dükkânından aldığını öğrenince, müşteriye 200 dirhem geri ödeme yaptı. Dükkâna döndüğünde yeğenine, "Allah'tan korkmuyor musun? Toplumun menfaatini gözetmeden böyle yüksek kâr elde etmeye utanmıyor musun?" dedi. Yeğeni ise "Müşteri kendi rızası ile o parayı ödedi, baskı yapmadım" dedi. Dükkân sahibi ise, "Müşteri o fiyatı ödemek istese dahi kendin için istediğini başkaları için de arzu et" dedi.³⁷ Bu anlatılanlar, kâra odaklanıp insanî ve ahlaki ilkelerin göz ardı edilmemesinin gerektiğinin altını çizer.

Mal sevgisinin fitri olduğunu ancak ondan daha değerli şeylerin de bulunduğunu hatırlatma kabilinden olmak üzere Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır: "*Mal ve oğullar dünya hayatının (insanın aklını başından alacak derecede hoş gözükken) süslerinden ibarettir. Kalıcı olan iyi ameller ise Rabbinin indinde hem sevap bakımından daha hayırlı hem de kendisine ümit bağlanması itibarıyla daha iyidir.*"³⁸ Kur'an'ın bu mesajını dikkate alan bir iş adamı; iş ilişkilerinde temel amacın kâr maksimizasyonu olmayacağını, toplumun menfaatine katkı yapacak faaliyetlere yönelmesinin gerekeceğini, asıl ümit bağlanılacak ve övülecek olanın bunlar olduğunu bilir.

İSLÂMÎ ÖĞRETİDE KÂRA BAKIŞ

Elde edilen kârın meşruiyeti ve yapılan bir işin geçerliliği topluma sağladığı katma değerle paralellik arz ettiğine göre, İslâmî öğretilerde kâra bakış nasıldır? Her şeyden önce, İslam devletinin ilk yıllarında adaletin, şeffaflığın ve piyasada dürüstlüğün güvence altına alındığını ve sömürünün olmadığını

³⁵ Nihat Gültekin - Emel Aba, "Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde Kriz Yönetimi: Şanhurfa Örneği", *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 2011, c. 6, sayı: 2, s. 206

³⁶ Buharî, Büyü, 16; Tirmizi, Büyü, 75.

³⁷ Abbas J. Ali - Abdulrahman Al-Aali - Abdullah Al-Qwaihan, "Islamic Perspectives on Profit Maximization", *Journal of Business Ethics*, 2013, Volume: 117, s. 467.

³⁸ Kehf, 18/46.

belirtmekte fayda vardır. Kur'an-ı Kerim'de bir peygamber olan Şuayb (a.s.)'ın yaptıkları ticarete dalavere ve manipülasyonu âdet haline getirmiş olan kavmini şöyle uyardığı bildirilmektedir: *“Ey kavmim! Alım satımınızda bir şey ölçerken ve tartarken tastamam yapın, halkın mallarına düşük değer biçmeyiniz, yeryüzünde kargaşa çıkarıp dirliği bozmayınız.”*³⁹ Bu ayet ticarete, etik kurallara uymanın evrensel bir ilke olduğunu ve ticarete aldatmanın ve sömürünün yasak olduğunu (haram) açıkça beyan etmektedir. Ayrıca İslâm'da haksız kazancın ve sömürünün önüne geçmek için tefecilik yasaklanmıştır. Bu yasağa uymayanlara karşı Allah ve Resülü tarafından savaş açıldığı, ancak tövbe edenler için başlangıç sermayesi onlarda kalarak adaletin sağlanacağı açıklanmıştır.⁴⁰ Hz. Peygamber de piyasada ticaretin adil bir şekilde gerçekleşmesi için üç şartı vurgulamıştır. Bunlar: 1) Satılan malın ayıbını gizlemeyerek alıcıya zarar vermeme,⁴¹ 2) tacirin elindeki mala olan talebi artırmak maksadıyla yalan yemine başvurmaması⁴² ve 3) başkalarının mallarını, sahiplerinin rızaları olmaksızın haksız bir şekilde ele geçirmemesidir.⁴³

İslam devletinin ilk yıllarında ticarete asıl gayenin kâr maksimizasyonu olmadığını gösteren bazı tecrübeler vardır. Örneğin, Abdurrahman bin Avfa (r.a.) *“Bu büyük serveti nasıl kazandın?”* diye sordular. O da bu soruya şöyle cevap vermiştir: *“Üç sebep beni bu servete sahip kıldı: 1-Az da olsa bulduğum kârı kaçırmadım. 2-Canlı mallarıma müşteri gelir gelmez hemen verdim. 3-Vadeli satış yapmadım.”*⁴⁴ Rivayete göre, bu sahâbî bir gün bin deveyi aldığı fiyata satmış, sadece üzerlerindeki ipler kâr olarak kalmış, sonra her bir ipi bir dirhem gümüşe satmış ve sonuçta bin dirhem kâr etmiştir.⁴⁵

Toplumdaki tüm bireylerin (firmalar dahil) bu şekilde küçük kârlarla iktifa ederek faaliyetine devam etmeleri halinde iktisadi büyümenin devam edeceği ve buna bağlı olarak istihdamın artacağı (işsizliğin azalacağı) bir ekonomik durum meydana gelir. Meşhur sosyolog, filozof, siyaset ve devlet adamı olan İbn Haldun (ö. 1406)'a göre *“Basiretli bir iş adamı, az sayıda malı yüksek fiyattan satarak kâr etmekten ziyade, çok sayıda malı düşük bir kârla satmayı tercih eder. Çünkü bu şekilde sürümden kazanmak, sermayesi büyük olan bir tüccara daha çok kâr getirir.”*⁴⁶ Buradan çok olanın her zaman en iyi olmadığını, çoğu zaman az olanın daha iyi olduğunu anlamaktayız.

Kâr seviyesi malların kalite ve bolluğu veya darlığı ile de ilişkilidir. İbn Haldun bu durumu şu şekilde izah etmiştir: *“Bir tüccar, herhangi bir malı yol güvenliğinin yeterli olmadığı uzak bir ülkeden getirirse kârlı bir ticaretin yapılacağı bellidir, zira mal miktarı azaldıkça (talepte bir değişme yokken) fiyatların artacağı kesindir. Bu sayede yüksek kârların elde edileceği muhakkaktır.”*⁴⁷ İbn Haldun'a göre, kâr başkalarına zarar vermeksizin piyasada serbestçe alım-satım sonucu oluşmak zorundadır. İbn Haldun'un açıklamasına bağlı olarak, kârı tayin eden faktörler bolluk veya darlık ve risk şeklinde ifade edilebilir. Allah Resûlü (s.a.s.) de şöyle buyurmuştur: *“الجالب مرزوق و المحتكر ملعون / Dışarıdan mal getiren (calip) rızıklanmıştır. Muhtekir ise lanetlenmiştir.”*⁴⁸ Kâr maksimizasyonu güdüsüyle hareket ederek piyasada suni bir darlığa sebep olan muhtekirin bu davranışının toplumsal yarara uygun olmadığı için

³⁹ Hud, 11/85.

⁴⁰ Bakara, 2/279.

⁴¹ İbn Mâce, Ticârât, 45.

⁴² Buhârî, Büyü, 26.

⁴³ Nisâ, 4/29.

⁴⁴ Gazâlî, İhya, 2/82.

⁴⁵ Gazâlî, İhya, 2/82.

⁴⁶ İbrahim Erol Kozak, İbn Haldun'un İşletme ve Kamu Yönetiminin İlişkin Görüşlerine Günümüzden Bir Bakış", *İş Ahlakı Dergisi*, 2012, c. 5, sayı: 9, s. 163.

⁴⁷ İbrahim Erol Kozak, *İnsan-Toplum-İktisat: İbn Haldun'dan Yola Çıkılarak Çok Yönlü Bir Tahlil Denemesi*, Değişim Yay., Adapazarı, 1999, s. 271.

⁴⁸ İbn Mâce, Ticâret 12.

lanetlendiği açıktır. Bu tür davranış Hz. Peygamberin “Fiyatları Allahü Teâlâ belirler”⁴⁹ hadisi bağlamında da değerlendirilebilir. Söz konusu hadiste bolluğu ve darlığı verenin Allah’ın kendisi olduğu, dolayısıyla piyasaya hiçbir müdahalenin yapılmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Ancak, maslahatın celbi ve mefsetetin de defî açısından, zaman zaman ekonomiye müdahaleyi gerekli kılacak unsurlar oluşmuştur.⁵⁰ Toplumsal menfaati gözetme adına, piyasada fiyatın belirlenmesinde bir alternatif olarak *narh* sistemi önerilebilir. İslâm hukukunda asıl olan, ihtikâr ve fiyatlar genel seviyesinde aşırı yükselme mevzubahis olmadığı müddetçe fiyatlara müdahale etmemektir. Ne var ki, tüccarlar zulmettikleri ve fahiş fiyatlar uygulayarak haddi aştıkları zaman, uğranılan zararın defî için devlet başkanının uygulayacağı siyasetlerden en önemlisi narh koyma siyasetidir⁵¹. Şu halde, narh uygulamasındaki esas gayenin piyasa fiyatına uygun olarak satışa mecbur etmek olduğunu belirtmekte fayda vardır. Sonuç itibarıyla, devletin piyasaya müdahalesi, piyasanın *normal* işleyişinin bozulduğu durumlarda, toplumsal faydayı artırmak adına ve adâleti sağlama adına yapılmaktadır.

Günümüzde mevcut ve yönetsel kapitalizme karşı Freeman⁵² tarafından ortaya konulan *Stakeholder Teorisi* ile İslâmî öğretinin hedefleri arasında ciddi benzerlikler olduğunu söyleyebiliriz. Stakeholder Teorisi ile şirketlerin temel amaçlarının hissedarlarına en yüksek kâr dağıtmak olduğu fikri değişime uğrayarak, şirketlerin fertler ve toplum için neler yapacakları düşüncesi öne plana çıkmıştır. Gerek Stakeholder Teorisi gerekse İslami öğreti *değer üretmenin* önemini vurgulamakta, iş ve ticari faaliyetler ile *etiğin* birlikte düşünülmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Gerçekten de Freeman tarafından ifade edilen Stakeholder Teorisi’nin dört koşulu olan insanlığın karmaşıklığı, piyasada rekabetin ortaya çıkışı, yapılan iş ve ticarete temel kaygının topluma değer katmak olması ve mülkiyetin tabana yayılması amacı İslâmî yaklaşımdaki toplumsal çıkarlar söyleminin ayrılmaz unsurlarıdır. İslâmî yaklaşım ile Stakeholder Teorisinin uygunluğuna örnek olarak Kur’an’da “...*Servet içinizde yalnızca zenginler arasında el değiştiren bir devlet olmasın*”⁵³ emri verilebilir. Burada ekonomik değerler üzerinde şahıs ve/veya zümre inhisarına müsaade edilmediği anlaşılmaktadır.

İslâmî bakış açısına göre, ticari faaliyetlerin, servetin az sayıda elde toplanmasına yol açmayan bir ahlaki anlayış tarafından yönlendirilmesi zorunludur. Bu anlayışın ilham kaynağı ise, İslâm’ın en temel referansını teşkil eden Kur’an’dır. Örneğin, kazanılan ganimetin az sayıda kişide toplanmamasına dair hüküm “Allah’ın o ülkelerin halklarından elçisine ganimet olarak bıraktığı şeyler Allah’ın ve Resûlü’nündür. Bu ganimetlerden akrabalara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara verilmelidir ki o mallar, içinizden yalnızca zenginler arasında dolaşan bir servet (ve güç) hâline gelmesin.”⁵⁴

Bu hüküm, servetin yeniden dağıtılmasının gerekliliğinin ortaya konulmasından ziyade, gelir eşitsizliğini minimize eden ve fırsat eşitliği sunması açısından oldukça değerlidir. Benzer durum, fayda elde etme ve topluma zarar vermemenin bir gönüllülüğten ziyade bir zorunluluk olduğunu ifade eden İslâmî bakışın ortak mallara yönelik tutumunda da söz konusudur. Bilindiği üzere, İslam hukukunda kişinin sahip olduğu haklar, başkalarına zarar vermediği sürece sınırlandırılmamıştır. Kişi, sahip olduğu bir hakkı kullandığında kendisi bir fayda elde ederken bir başkası zarar görüyorsa, yani özel çıkarların çatışması söz konusu ise burada özel çıkarların dengelenmesi gerekir. Ancak özel fayda ile kamu yararı

⁴⁹ Tirmizî, Büyü, 73; İbn Mâce, Ticârât, 27; aktaran Bardakçı, a.g.m., s. 108.

⁵⁰ Cengiz Kallek, *Hız. Peygamber (s.a.s) Döneminde Devlet ve Piyasa*, Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 126.

⁵¹ Bîşri Şorbacı, *et-Tesir fi'l-İslam*, s.102.

⁵² Freeman, R Edward, “The Politics of Stakeholder Theory: Some Future Directions”, *Business Ethics Quarterly*, 1994, Volume: 4, Issue: 4, s. 410.

⁵³ Haşr, 59/7.

⁵⁴ Haşr, 59/7.

çatıştığında kamu menfaati üstün gelir. Aslan'ın da ifade ettiği gibi,⁵⁵ özel menfaatler kamu yararına üstün sayılmaz. Mecelle maddelerinden birinde bu husus “Zarar-ı âmmı def için zarar-ı hass ihtiyar olunur”⁵⁶ şeklinde ifade edilmiş ve aldatma ve suistimallerin yaygınlaşması durumunda kamu otoritesinin fiyatlara müdahale edebileceğine dikkat çekilmiştir.

İslâmî düşüncede kâr, etik (ahlakî) sistemden bağımsız olmadığı için tamamıyla ekonomik bir mesele değildir. Aslında, etik olarak onaylanmış kârlar, iş adamlarının başkalarına zarar vermeden hayatta kalmalarına ve büyümelerine izin verir. Kâr, İslam ahlakında önemli bir yer tutar ve bu nedenle İslâmî öğretilerde piyasada sömürü ve zararlara yol açan faaliyetler hoş karşılanmaz. Bu haliyle, İslâmî bakış açısı ile yukarıda söz ettiğimiz Stakeholder Teorisi arasında bir benzerlik kurulabilir, zira her iki yaklaşımda da kâr, yapılan iktisadî faaliyetin amacından ziyade sadece bir sonucu olarak ortaya çıkar. Gerçekten de toplumun ortak menfaatlerini garanti altına alacak adil bir mübadelenin gerçekleşmesi halinde, kâr maksimizasyonu asıl hedef olmaktan çıkar. İslâmî bakışın yön verdiği tüm faaliyetlerde neyin haram, neyin ahlaki olduğu belirgin bir şekilde bilindiğinden piyasa katılımcıları, aldatma ve malumatları değiştirerek menfaat sağlama yoluna gitmez.

SONUÇ

Bu çalışmada, liberal iktisadın en temel paradigmalardan olan kâr maksimizasyonu kavramı İslâmî perspektiften tahlil edilmeye çalışılmıştır. Konu, İslami literatürde *Cibril hadisi* olarak bilinen bir hadiste geçen *ihsan* kavramı çerçevesinden ve İslâm hukukunun temel ilkelerinden genelin/kamu menfaati ile özeline zarar karşılaştığında genelin/kamu menfaatinin tercih edileceği ilkesinden hareketle ele alınarak tartışılmış ve şu neticelere ulaşılmıştır:

1-İslâmî düşüncede, iman gereği olarak uyulması gereken belli kayıt ve şartlar çerçevesinden *helal* kazanç teşvik edilmiş ve haksız iktisaplara yol açmayan kâr seviyeleri meşru görülmüştür. İslâm'a göre meşru faaliyetler sonucu elde edilen kârlar, iktisadi büyümeyi hızlandırdığı ve toplumun refahını artırdığı için istenilen bir sonuçtur.

2-İslâmî öğretilerde, kâr maksimizasyonunun yegâne gaye olmadığı, toplumsal yararın da dikkate alınmasının hatta öncelenmesinin gerekliliğine dikkat çekilmiştir.

3-İslâmî bakış açısının hakim olduğu bir piyasada, her çeşidiyle haksız kazanç ve sömürünün yanında, piyasanın hak, hakkaniyet ve nısfet kıstaslarına uygun şekilde işleyişini bozan spekülasyon ve manipülasyon tasarruflarına da asla yer olmayacağına dikkat çekilmiştir.

4-İslâmî düşüncede toplumsal çıkarlara ters düşen aşırı yüksek fiyatlandırmalar, müsamaha ile karşılanmamıştır.

5-İslâm'ın ahlakî ve hukukî ilkelerinin dikkate alınmadığı piyasalarda ise, kâr maksimizasyonunun ana hedef olduğu ve bu amacı gerçekleştirmek için zaman zaman her türlü ahlakî ihlallerin normal karşılandığı ve karşılanabileceği sonucuna varılmıştır.

⁵⁵ Mehmet Selim Aslan, “İslam Hukukunda “Te”assuf Kavramı ve Hükümlere Etkisi”, *Ekev Akademi Dergisi*, 2016, c. 20, sayı: 67, s. 206.

⁵⁶ Mecelle, 26. madde.

KAYNAKÇA

- Akerlof, George A., "The Market for Lemons: Quality, Uncertainty and Market Mechanism", *Quarterly Journal of Economics*, 1970, Volume: 84, Issue: 3, pp. 488-500.
- Ali, Abbas J. - Al-Aali, Abdulrahman - Al-Qwaihian, Abdullah, "Islamic Perspectives on Profit Maximization", *Journal of Business Ethics*, 2013, volume: 117, pp. 467-475.
- Aslan, Mehmet Selim, "İslam Hukukunda "Te'assuf" Kavramı ve Hükümlere Etkisi", *Ekev Akademi Dergisi*, 2016, c. 20, sayı: 67, ss. 205-235.
- Bardakçı, Sefa, "Mezheplere Göre Hür İrade ve Fiyat İlişkisi", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, 2010, c. 3, sayı: 1, ss. 105-128.
- Cattelan, Valentino, *Piyasa İktisat Teorisinde Adalet, Kimlik ve Çoğulculuk*, (çev. Hilal Kına), *İslam İktisadi ve Piyasa*, (ed. Yusuf Enes Sezgin - Firdevs Bulut), İGİAD Yay., İstanbul, 2015, ss.31-49.
- Chapra, Mohammad Umar, *What is Islamic Economics?*, Islamic Development Bank Islamic Research and Training Institute, IDB Prize Winners Lecture Series No. 9, 2001.
- https://ieaoi.ir/files/site1/pages/ketab/english_book/66.pdf
- Çayıröğlü, Yüksel, "İslâm Hukukuna Göre İhtikâr Yasağı", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, c. 17, sayı: 2, ss. 315-370.
- Çolak, Abdullah, "İslâm'ın İktisadî Prensipleri", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2003, c. 3, sayı: 1, ss. 29-49.
- Doğukanlı, Hatice - Gamze Vural, "Savings Account with Merit: Suggestion of a Social Benefit Oriented Savings Account = Sevaplı Hesap: Sosyal Fayda Odaklı Bir Tasarruf Hesabı Önerisi", *Journal of Islamic Research*, 2019, c. 30, sayı: 2, ss. 226-240.
- Emerson, Tisha L. - Mckinney, Joseph A., "Importance of Religious Beliefs to Ethical Attitudes in Business", *Journal of Religion and Business Ethics*, 2010, Volume: 1, Issue: 2, pp. 1-14.
- Freeman, R Edward, "The Politics of Stakeholder Theory: Some Future Directions", *Business Ethics Quarterly*, 1994, Volume: 4, Issue: 4, pp. 409-421.
- Gazâlî, *İhyâü Ulûmiddin*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1985.
- Gültekin, Nihat - Aba, Emel, "Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde Kriz Yönetimi: Şanlıurfa Örneği", *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 2011, c. 6, sayı: 2, ss. 205-226.
- Hasan, Zubair, "Maximisation Postulates and their Efficacy for Islamic Economics", *American Journal of Islamic Social Sciences*, 2002, Volume: 19, Issue: 1, pp. 95-118.
- Kallek, Cengiz, *Hz. Peygamber (s.a.s) Döneminde Devlet ve Piyasa*, Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.
- , "Ticaret", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2012, c. 41, ss. 134-144.
- Karns, Gary L., "A Theological Reflection on Exchange and Marketing: An Extension of the Proposition that the Purpose of Business is to Serve", *Christian Scholar's Review*, 2008, Volume:38, Issue: 1, pp. 97-114.
- Khan, Muhammad Akram, "Islamic Economics, Nature and Need", *Journal of Research in Islamic Economics*, 1984, Volume: 1, Issue: 2, pp. 51-55.
- Kozak, İbrahim Erol, *İnsan-Toplum-İktisat: İbn Haldun'dan Yola Çıkılarak Çok Yönlü Bir Tahlil Denemesi*, Değişim Yayınları, Adapazarı 1999.
- , "İbn Haldun'un İşletme ve Kamu Yönetimin İlişkin Görüşlerine Günümüzden Bir Bakış", *İş Ahlakı Dergisi*, 2012, c. 5, sayı: 9, ss. 163-184.
- M. M. Metwally, "A Behavioral Model of an Islamic Firm", *International Center for Research in Islamic Economics, Research Series in English No. 5*, King Abdulaziz University, https://iei.kau.edu.sa/Files/121/Files/152672_02-Metwally.pdf
- O'Brien, Thomas W., "The Challenge of Solidarity in a Competitive Business Environment", *Journal of Religion and Business Ethics*, 2011, Volume: 2, pp. 1-22.
- Özel, Mustafa, *İktisat ve Din*, İz Yayıncılık, İstanbul 1994.
- Primeaux, Patrick - Stieber, John, "Profit Maximization: The Ethical Mandate of Business", *Journal of Business Ethics*, 1994, Volume: 13, Issue: 4, pp. 287-294.
- Refik Yunus el-Mısırî, *İslam İktisat Metodolojisi*, (çev. Hüseyin Arslan), Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1988.
- Şorbacı, Bişri, *et-Tesir fi'l-İslam*, Kahire 1393/1973.